

Patryk Gołubców [https:// orcid.org/0000-0002-7963-3737](https://orcid.org/0000-0002-7963-3737)

Wyższa Szkoła Prawa we Wrocławiu

e-mail: jewipat83@gmail.com

Dynamika zmian włoskiego systemu partyjnego po zakończeniu II wojny światowej

The dynamics of changes in the Italian party system
after the end of World War II

Abstrakt

Celem niniejszego opracowania było ukazanie dynamiki zmian włoskiego systemu partyjnego po zakończeniu II wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem kluczowego w tym względzie okresu, jakim był przełom lat 40-tych i 50-tych XX w. Większość wspomnianych zmian była konsekwencją istnienia i upadku faszystowskiego reżimu, roli wielkich, światowych mocarstw w kreowaniu powojennej mapy Europy i świata, a także funkcjonujących na Półwyspie Apenińskim partii politycznych, których geneza w dużej mierze sięga epoki przedfaszystowskiej. Dominującą rolę w sprawowaniu rządów po II wojnie światowej odgrywała chadecja, która jednak każdorazowo zmuszona była koalicyjną większość parlamentarną z innymi, niejednokrotnie odległych programowo ugrupowaniami. Względna stabilizacja włoskiego systemu partyjnego nastąpiła na początku lat 50-tych XX w.

Abstract

The aim of this study was show the dynamics of changes in the Italian party system after the end of World War II, with particular emphasis on the key period in this respect, which was the turn of the 1940s and 1950s. Most of the aforementioned changes were a consequence of the existence and fall of the fascist regime, the role of great world powers in creating the post-war map of Europe and the world, as well as political parties operating in the Apennine

Peninsula, whose origins largely date back to the pre-fascist era. The Christian Democrats played a dominant role in governance after World War II, but each time they were forced by a coalition parliamentary majority with other groups, often distant in terms of programs. The relative stabilization of the Italian party system took place in the early 1950s.

Słowa kluczowe: system partyjny, partia polityczna, Chrześcijańska Demokracja, wybory parlamentarne, koalicja, rząd

Keywords: party system; political party; Christian Democracy; parliamentary elections; coalition; government

System partyjny to, obok systemu politycznego i wyborczego, jedna z podstawowych kategorii politologicznych, będących składową charakterystyki kształtowania życia politycznego w państwie. Opisuje on relacje między poszczególnymi partiami, funkcjonującymi na scenie politycznej, relacje wewnątrzpartyjne, z uwzględnieniem tworzących dane ugrupowanie frakcji wewnętrznych, a także funkcje, jakie dany układ partyjny pełni w całym systemie politycznym państwa. W systemie partyjnym uwzględnia się ponadto procesy kształtowania kultury politycznej polityków oraz ich elektoratów w obrębie państwowych struktur, a także, ogólnie rzecz ujmując, kształtowania życia politycznego w danym państwie¹. Zaprezentowanie systemu partyjnego jawi się jako niezbędne w celu dokonania charakterystyki polityczno-prawnych przemian w ramach państwowego organizmu, zrozumienia jego specyfiki, związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy kolejnymi decyzjami politycznymi oraz, przy uwzględnieniu kontekstu geopolitycznego, istniejących relacji społecznych i uwarunkowań historycznych, określenia kierunku, a także tendencji, wpływających na formowanie życia obywateli w państwie w jego wymiarze społecznym, politycznym, gospodarczym i kulturowym. Chcąc zaprezentować kierunki przemian społeczno-politycznych we Włoszech po upadku faszystowskiego reżimu i zakończeniu II wojny światowej oraz związane z tym faktem konsekwencje decyzji światowych mocarstw w sferze tworzenia globalnego ładu po 1945 r., należy ukazać zarys problematyki, odnoszącej się do zmian włoskiego systemu partyjnego na przełomie lat 40/50-tych XX wieku, ze szczególnym jednak uwzględnieniem lat 1943-1948. Należy podkreślić, że celem ni-

¹ A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006, s. 319-320; M. Śliwiński, *Analiza porównawcza systemów politycznych*, Warszawa 2005, s. 236-240; G. Pasquino, *Nuovo corso di scienza politica*, Bologna 2010, s. 156-162.

niejszego opracowania nie jest stworzenie kompendium wiedzy i kompleksowe ujęcie omawianego zagadnienia, a jedynie wskazanie na kluczowe jego elementy. Trzeba ponadto dodać, że niniejsze opracowanie, oparte przede wszystkim na literaturze włoskiej omawiane zagadnienie ujmuje w jego historyczno-politologicznym aspekcie.

Odnosząc się do ram chronologicznych charakterystyki dynamiki włoskiego systemu partyjnego, to należy uznać, że zamykają się one w przedziale lat 1943-1948, a więc od upadku faszyzmu do uchwalenia konstytucji republiki włoskiej. Sporadycznie jedynie zostały przywołane wydarzenia po 1948 r. Uzasadnieniem tego był ich ewentualny związek, tudzież fakt bycia konsekwencją politycznych przedsięwzięć, podejmowanych w okresie, który stanowi przedmiot niniejszego opracowania.

Mówiąc o okolicznościach kształtowania się włoskiej sceny politycznej po II wojnie światowej, należy w pierwszej kolejności stwierdzić, iż wspomniany proces był naturalną konsekwencją upadku reżimu faszystowskiego. Swoistego rodzaju zwrot w układzie politycznym Włoch nastąpił w lipcu 1943 r., kiedy bowiem w maju tego roku wojska alianckie odniosły zwycięstwo w Afryce Północnej nad sprzymierzonymi siłami Niemiec i Włoch, król Wiktor Emanuel III² nakazał aresztowanie Benito Mussoliniego, ustanawiając jednocześnie Badoglio³ szefem nowego rządu. Warto w tym kontekście zauważyć, że fakt ten skutkował radykalną zmianą w zakresie geopolitycznego zaangażowania włoskiego państwa, które rozpoczęło tajne rozmowy negocjacyjne ze stroną aliancką. W konsekwencji we wrześniu 1943 r. włoski rząd formalnie zakończył konflikt z aliantami, zaś 13 października 1943 r. król Wiktor Emanuel III zdecydował się na oficjalne wypowiedzenie wojny Niemcom i Japonii. Należy dodać, że stateczne wyeliminowanie wpływów nazistowskich Niemiec na terenie Półwyspu Apenińskiego nastąpiło w kwietniu 1945 r., więc w przeddzień zakończenia II wojny światowej i definitywnej militarnej oraz politycznej klęski państw Osi, kiedy to siły angielsko-amerykańskie usunęły ostatnie niemieckie oddziały z włoskiego terytorium⁴. Wspomniane wyżej okoliczności odegrały istotną rolę w procesie kształtowania się sceny politycznej Włoch po zakończeniu działań wojennych.

² Wiktor Emanuel III (1869-1947), król Włoch z dynastii sabaudzkiej w latach 1900-1946.

³ P. Badoglio (1871-1956), premier Włoch w latach 1943-1944.

⁴ D.M. Smith, *Storia d'Italia dal 1861 al 1997*, Bari 2000, s. 561-569; P. Foro, *Włochy faszystowskie*, Kraków 2008, s. 229-244; S. Colarizi, *Storia politica della Repubblica 1943-2006*, Bari 2007, s. 10-29.

Należy jednocześnie zauważyć, że punktem zwrotnym w tym kontekście był rok 1943, kiedy to w miejsce politycznej próżni powstałej po upadku faszystowskiego reżimu do głosu doszły ruchy antyfaszystowskie. Obalenie dotychczasowego ustroju nie oznaczał jednak zakończenia działań militarnych. Przez wiele miesięcy Włochy były miejscem zmagania pomiędzy aliantami a słabnącymi na siłę Niemcami, co spowodowało wiele materialnych strat na włoskim terytorium. Nie bez znaczenia pozostawała również dezercja włoskiego króla, który opuściwszy Rzym, stracił autorytet i zaufanie ze strony społeczeństwa. Zniesienie monarchii stało się jedynie kwestią czasu, czego formalnym dopełnieniem było ustanowienie republiki 2 czerwca 1946 r. na mocy ogólnokrajowego referendum konstytucyjnego⁵.

Ewidentnym potwierdzeniem wzrostu znaczenia partii antyfaszystowskich u schyłku największego w dziejach konfliktu militarnego było zorganizowanie przez nie w styczniu 1944 r. kongresu w Bari, którego jednym z kluczowych postanowień był postulat wyboru Zgromadzenia Konstytucyjnego, mającego na celu określenie zasad i kierunku ustrojowych przemian we Włoszech. W efekcie ustalono, że konieczna jest abdykacja króla i zniesienie monarchii. Wiktor Emanuel III, choć początkowo nie godził się na rezygnację z urzędu, zaaprobował nominację swojego syna, Humberta⁶, na „namiestnika Królestwa”. Fakt ten nie spotkał się z aprobatą antyfaszystów, którzy w Bari ustanowili alternatywny rząd. Ekspansja politycznych wpływów ruchów antyfaszystowskich wiązała się z dokonywaną z inspiracji aliantów wymianą kadr: dotychczasowych prefektów, przedstawicieli władz lokalnych oraz szefów policji wymieniano na młodszych, związanych z antyfaszystami urzędników. Należy podkreślić, że odnośnie „kwestii włoskiej” pojawił się spór wśród aliantów: Churchill⁷ nie był zwolennikiem promowania przedstawicieli środowisk antyfaszystowskich, zaś Roosevelt⁸, w związku ze zbliżającą się kampanią prezydencką w Stanach Zjednoczonych, mając na uwadze swój potencjalny elektorat w postaci ok. 600 tys. Włochów, będących amerykańskimi obywatelami, reprezentował stanowisko przeciwne, wspierając umocnienie się antyfaszystów. Nie bez znaczenia w tym względzie

⁵ M. Clark, *Współczesne Włochy 1871-2006*, Warszawa 2009, s. 494.

⁶ Humbert II (1904-1983), syn Wiktora Emanuela III, król Włoch z dynastii sabaudzkiej w 1946 r.

⁷ W. Churchill (1874-1965), premier Wielkiej Brytanii w latach 1940-1945; 1951-1955.

⁸ F. D. Roosevelt (1882-1945), prezydent Stanów Zjednoczonych w latach 1933-1945.

pozostawało stanowisko Stalina⁹, który w marcu 1944 r. uznał rząd Badoglio za legalnie reprezentujący włoskie państwo. Wypadkową wymienionych wyżej okoliczności w odniesieniu do realiów włoskiego państwa było wejście komunistów na czele z ich przywódcą, P. Togliatti¹⁰, do królewskiego rządu. W obawie przed zbytnim wzrostem popularności partii komunistycznej do rządu weszli również B. Croce¹¹ i C. Sforza¹², jak również przedstawiciele środowisk socjalistycznych i liberalnych. Aliancka interwencja z wspomnianego okresu sprawiła, że został uformowany nowy rząd, również pod wodzą I. Bonomi¹³, składający się z polityków cywilnych. Tworzyło go 6 partii zrzeszonych w ramach tzw. Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Wspomniany manewr polityczno-prawny potwierdził brak akceptacji dla monarchy oraz zdezwuouował rolę Brytyjczyków w odniesieniu do kształtowania się włoskiego systemu partyjnego po II wojnie Światowej¹⁴. Znamienne w tym kontekście są słowa Churchilla: *W chwili obecnej nie jestem pewny, czy nie udzieliliśmy Włochom, którzy kosztowali nas tak wiele w poległych i w środkach materiałowych, prawa do tworzenia każdego rządu, jaki sobie wybiorą, bez liczenia się ze zwycięskimi mocarstwami i bez najmniejszego pozoru mandatu społecznego*¹⁵. Irytacja brytyjskiego premiera spowodowana brakiem kontroli nad kreowaniem się włoskiego systemu politycznego w omawianym okresie stanowiła potwierdzenie emancypacji włoskiego społeczeństwa i znaczenie idei narodowej jedności, bazującej na zakwestionowaniu faszyzmu oraz jej przewagę nad oddziaływaniem światowych potęg na kształtowanie sytuacji we Włoszech u schyłku II wojny światowej i pierwszych lat po jej zakończeniu.

Uwarunkowania geopolityczne sprawiły, że reprezentanci idei antyfaszystowskich zyskiwali na znaczeniu i zaczęli odgrywać coraz większą rolę w kształtowaniu życia politycznego we Włoszech. Szczególnie istotny był

⁹ J. Stalin (1878-1953), sowiecki dyktator, sekretarz generalny KPZR w latach 1922-1953; premier ZSRR w latach 1946-1953.

¹⁰ P. Togliatti (1893-1964), przywódca Włoskiej Partii Komunistycznej.

¹¹ B. Croce (1866-1952), włoski filozof i polityk, przewodniczący Włoskiej Partii Liberalnej, minister bez teki w latach 1945-1946.

¹² C. Sforza (1872-1952), włoski polityk i dyplomata, minister spraw zagranicznych Włoch w latach 1947-1951, działacz Włoskiej Partii Republikańskiej.

¹³ I. Bonomi (1873-1951), włoski polityk, w latach 1944-1945 premier Włoch, przewodniczący senatu włoskiego w latach 1948-1951.

¹⁴ M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 469-476.

¹⁵ E. L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, London 1971, II, s. 543, za: M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 476.

stosunek Stanów Zjednoczonych do włoskiego państwa, co wynikało z wspomnianego wyżej zabiegania o poparcie włoskiego elektoratu w zbliżających się wyborach prezydenckich w Ameryce. W 1944 r. USA reaktywowały relacje dyplomatyczne z Włochami, co niebawem uczyniła także Wielka Brytania. Ocieplenie wzajemnych relacji pomiędzy alianckimi mocarstwami a włoskim państwem wiązało się również z obawą przed wzrostem popularności frakcji komunistów na Półwyspie Apenińskim, szczególnie w północnej jego części. W ostatnim kwartale 1944 r. rząd I. Bonomiego mógł liczyć na poparcie liberałów, chrześcijańskich demokratów oraz komunistów. Rosnąca pozycja polityczna opcji chadeckiej we Włoszech znalazła swoje potwierdzenie m. in. w nominacji jej przywódcy, De Gasperiego, na kluczowe stanowisko ministra spraw zagranicznych¹⁶.

Warto zauważyć, że poza antyfaszystami, zwolennikami zwołania Zgromadzenia Konstytucyjnego głównie w celu zniesienia monarchii we Włoszech były też środowiska skupione wokół Mussoliniego. Zdaniem Duce optymalnym ustrojem państwowym kierowanym przez faszystów była republika. Reaktywowanie władzy faszystowskiej w ramach tzw. republiki Salo nie pozostało bez znaczenia w budowaniu społecznych podwalin pod zmianę włoskiego ustroju państwowego. Sam fakt, iż Faszystowska Partia Republikańska w marcu 1944 r. liczyła prawie pół miliona członków, zdawał się potwierdzać wzrost prorepublikańskich nastrojów w coraz szerszych warstwach włoskiego społeczeństwa. Należy jednak zauważyć, że mimo wzniosłych zapowiedzi faszystowskich ideologów i przywódców odnośnie reformy państwa na niemal wszystkich jego płaszczyznach, w praktyce nie znalazły one konkretnego przełożenia na rozwiązania systemowe we Włoszech. Ostateczną klęską faszyzmu i jednoczesnego triumfu nastrojów antyfaszystowskich we Włoszech była śmierć Mussoliniego, zamordowanego 28 kwietnia 1945 r.¹⁷ Pozbawienie życia Duce było niewątpliwie zmanifestowaniem politycznej roli antyfaszystów w usytuowanym na Półwyspie Apenińskim państwie. Do ostatecznego obalenia rządów włoskiego autokraty w znacznym stopniu przyczynił się ruch oporu, w którym partycypowały praktycznie wszystkie stronnictwa antyfaszystowskie. Szczególnie aktywne w tym względzie okazały się środowiska komunistyczne, zwłaszcza

¹⁶ M. Cau, *Dalla Resistenza alla stabilizzazione della repubblica 1943-1948*, [w:] *Storia dei partiti italiani dal 1848 a oggi*, ed. P. Pombeni, Bologna 2016, s. 144-145; M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 476-477.

¹⁷ P. Foro, *Włochy faszystowskie*, s. 254-257; M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 478; G. Hagg, *Mussolini*, Warszawa 2015, s. 411-421.

we Włoszech Północnych i Środkowych. Ideały ruchu oporu w postaci idei antyfaszystowskich i głoszonego postulatu jedności narodowej, uznawanego w ogólnospołecznym odbiorze jako „świętość”, znalazły swoje przełożenie na kształtowanie się systemu politycznego we Włoszech po II wojnie światowej, nie tylko w ideowym, lecz także w jego kadrowym aspekcie¹⁸.

Rok 1945, w którym największy w dziejach ogólnoswiatowy konflikt zbrojny dobiegł końca, dla włoskiego społeczeństwa był brzemienny w skutkach. Nastąpił czterokrotny spadek produkcji w odniesieniu do roku 1941, panował chaos w zakresie utrzymania porządku publicznego, powszechne były lokalnie funkcjonujące bandy, grabiące obywateli z posiadanych przez nich dóbr materialnych, a zdecydowana większość Włochów doświadczała niedostatku czy wręcz biedy natury ekonomicznej. Nieskuteczne były działania rządu F. Parriego¹⁹ w odniesieniu do zaprowadzenia porządku publicznego, jak i wprowadzaniu długofalowych reform w sferze gospodarczej czy społecznej. Kluczową rolę w tym względzie odegrała zachowawczość współrządzących frakcji liberałów i chadeków. Istotnym determinantem kształtowania systemu politycznego we Włoszech bezpośrednio po II wojnie światowej było objęcie rządów na stanowisku premiera przez A. De Gasperiego²⁰, przewodniczącego chrześcijańskiej demokracji. Wspomniany polityk pełnił urząd szefa kolejnych rządów w latach 1945-1953. Względna stabilizacja polityczna za czasów rządów De Gasperiego umożliwiła budowanie nowego antyfaszystowskiego systemu politycznego, opartego na prawie i dążeniu do porządku publicznego. Charakterystyczną cechą rządów wspomnianego polityka było odstępianie od rozliczeń poprzednich rządów w takim wymiarze, jaki zapowiadano. Już w połowie 1946 r. ogłoszono w tym względzie ogólną amnestię, co oznaczało definitywne zamknięcie kwestii „czystek” w odniesieniu do przedstawicieli władzy sprzed roku 1946. Niewątpliwym osiągnięciem rządów De Gasperiego była ustabilizowanie państwowej maszyny urzędniczej poprzez skompletowanie bardziej lub mniej wykwalifikowanych zasobów kadrowych. Odchodząc od radykalnej polityki w kontekście rozliczeń przedstawicieli poprzedniej administracji państwowej w wykonaniu F. Parriego, De Gasperi rozpoczął długotrwały proces odbudowy autorytetu instytucji państwa w oczach włoskich obywateli²¹.

¹⁸ Zob. szerzej M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 481-490; M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 142-143; D. M. Smith, *Storia*, s. 561-566.

¹⁹ F. Parri (1890-1981), włoski polityk, premier Włoch w 1945 r.

²⁰ A. De Gasperi (1881-1954), włoski polityk, premier Włoch w latach 1945-1953.

²¹ G. Di Capua, *Democrazia Cristiana. Il partito che fece l'Italia*, Venezia 2011, s. 13-39; G. Galli, *I partiti europei. Storia e prospettive dal 1649 a oggi*, Milano 2008, s. 184; P. Ginsborg,

Niezwykle istotnym czynnikiem w kontekście formowania się systemu politycznego we Włoszech u schyłku II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu było ustalenie partii antyfaszystowskich, zgodnie z którym należy wybrać Zgromadzenie Konstytucyjne, które miałyby na celu dokonanie definitywnego rozstrzygnięcia co do ustroju włoskiego państwa: czy miało ono pozostać monarchią, czy też przetransformować się w republikę. Wzięto pod uwagę alternatywę dwóch rozwiązań prawnych, na podstawie których ta decyzja mogłaby być podjęta: albo przez wspomniane Zgromadzenie, albo na drodze ogólnokrajowego referendum. Zdecydowano się na drugą z wymienionych opcji, stąd też na dzień 2 czerwca 1946 r. zorganizowano jednocześnie: wybory do Zgromadzenia Konstytucyjnego i referendum w sprawie usankcjonowania przyszłego ustroju Włoch. Zwiastunem społecznych nastrojów oraz biegu wydarzeń, związanych z decyzją o przyszłym ustroju włoskiego państwa, była abdykacja króla, Wiktora Emanuela III, w maju 1946 r., a także rychła emigracja jego następcy, Humberta II²². Warto wspomnieć, że w programach poszczególnych partii antyfaszystowskich dominowały tendencje prorpublikańskie, przy czym wyjątek w tym względzie stanowiły środowiska liberałów i ok. 25% chadeków. W konsekwencji przeprowadzonego referendum zdecydowano, że we Włoszech zostanie zaprowadzony ustrój republikański (stosunkiem 54,3% głosów za i 45,7% przeciw – w liczbach bezwzględnych – 12,7 mln do 10,7 mln przy ok. 1,5 mln głosów nieważnych). Jeśli chodzi o rozkład głosów w skali kraju, to można stwierdzić, że północna i środkowa część Włoch opowiedziały się za republiką, zaś regiony południowe, począwszy od Rzymu – za monarchią, więc w efekcie referendum uwidocznił się podział społeczeństwa na dwie frakcje: konserwatywne, opowiadające się za monarchią Południe i bardziej liberalną, republikańską Północ. Wyniki referendum, dotyczącego ustroju włoskiego państwa było ewidentnym potwierdzeniem supremacji środowisk antyfaszystowskich w kontekście kształtowania powojennego systemu partyjnego Italii²³. Należy jednak podkreślić, że okoliczności organizacji wspomnianego referendum, jak i przejrzystości liczenia głosów,

Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi, Torino 2006, s. 188-193; M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 500-503.

²² D.M. Smith, *Storia*, s. 568-569; P. Ginsborg, *Storia*, s. 128-148; M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 494.

²³ M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 494; S. Colarizi, *Storia politica*, s. 29-31; M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 148.

nie pozostały wolne od kontrowersji. Część historyków kwestionuje uczciwość i transparentność ich przeprowadzenia²⁴.

Jeżeli chodzi o wyniki wyborów do Zgromadzenia Konstytucyjnego, to zwycięstwo w nich odnieśli Chryścijańscy Demokraci, zdobywając 35,2 % głosów i 207 na 556 możliwych miejsc w przyszłym parlamencie. Sukces wyborczy chadeków z 1946 r. rozpoczął pasmo ich kolejnych zwycięstw przez kilka dekad w powojennych historii Włoch. Warto wspomnieć, że obronną ręką we wspomnianym wyborczym plebiscycie wyszli także komuniści, wprowadzając do parlamentu 104 deputowanych oraz ich polityczni sprzymierzeńcy, socjaliści, którzy zdobyli 115 mandatów. Sumarycznie te trzy wymienione wyżej frakcje zdobyły łącznie ok. 75% miejsc w parlamencie, zaś pozostałe partie zostały de facto zmarginalizowane politycznie. Szczególnie spektakularną klęskę poniosła Partia Akcji (jedynie 7 mandatów), która w konsekwencji już w kolejnym roku została rozwiązana. Niesatysfakcjonujący dla siebie wynik osiągnęły także: Demokratyczna Partia Pracy byłego premiera Bonomiego (9 mandatów), liberałowie (41 mandatów), Nowa Partia Człowieka Przeciętnego (30 miejsc w parlamencie) oraz republikanów (23 mandaty). Nowy rząd republikański z A. De Gasperim na czele stał się faktem, a tworząca go koalicja partyjna składała się z następujących frakcji: Chryścijańskiej Demokracji, komunistów, socjalistów oraz republikanów²⁵. Model polityczny, zgodnie z którym włoską scenę polityczną po II wojnie światowej tworzyły trzy największe, wymienione wyżej partie, utrzymywał się przez kilka kolejnych dekad. Jego cechą charakterystyczną było każdorazowe zwycięstwo wyborcze chadeków, zawiązujących w przypadku kolejnych rządów parlamentarne koalicje z mniejszymi podmiotami, w zależności od proporcji rozkładu zdobytych przez poszczególne partie. Można jednak z całą pewnością zauważyć, że rok 1946 okazał się w najnowszej historii Włoch przełomowym, gdyż w wyniku zarówno wyborów do Zgromadzenia Konstytucyjnego, jak i przeprowadzonego jednocześnie referendum ustrojowego, monarchia i faszyzm jako formy ustroju państwa zostały odrzucone przez włoskie społeczeństwo na rzecz republiki.

Jednym z podstawowych zadań, stających przed Zgromadzeniem Konstytucyjnym, było przygotowanie nowej ustawy zasadniczej jako podstawowego aktu normatywnego dla Republiki Włoskiej. Proces tworzenia konstytucji

²⁴ Zob. szerzej: E. Santarelli, *Storia critica della Repubblica. L'Italia dal 1945 al 1994*, Milano 1997.

²⁵ S. Colarizi, *Storia politica*, s. 32-37; M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 147-156; M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 494-496.

miał specyficzny przebieg. Zarówno chadecy, jak i partie lewicowe, nie miały jasno określonej koncepcji przyszłego państwa. Zabrakło im także niezbędnej precyzji w prezentowanych przez nie postulatach, które miałyby znaleźć się w tekście konstytucji. Finalnie jej zapisy były wypadkową poglądów i wyznawanych wartości prawników – konstytucjonalistów, a zatem faktycznych autorów ustawy zasadniczej, wywodzących się głównie ze środowisk liberalnych. Fundamentalnym założeniem nowej konstytucji był antyfaszizm, traktowany jako swoistego rodzaju dogmat w procesie tworzenia prawnych rozwiązań w republikańskich Włoszech. Odchodząc od autorytarnych podstaw faszystowskiej ideologii w kontekście ustalania ram prawnych włoskiego państwa, szczególnie akcent położono na zagwarantowanie wolności obywatelskich i politycznych. Oprócz antyfaszyzmu, istotnym założeniem ustawy zasadniczej był pluralizm polityczny, zgodnie z którym decyzje podejmowane przez kolejne parlamenty miały być podejmowane na drodze politycznego konsensusu pomiędzy współrządzącymi Italią frakcjami. Choć w nowej konstytucji przewidziano urząd prezydenta kraju, to jednak jego rola została ograniczona do minimum: miał on być wybierany przez parlament i pełnić niemal wyłącznie funkcje reprezentacyjne. Należy podkreślić, że rola prezydenta wzrastała jedynie w przypadku upadku rządu, po którym miał on 10 dni na desygnowanie nowego premiera, który musiał jednak uzyskać wotum zaufania ze strony bezwzględnej większości parlamentarzystów. Jeśli chodzi o pozycję każdorazowego rządu, to miał on odpowiadać na wzór brytyjski przed parlamentem. Zapis konstytucyjny o ordynacji proporcjonalnej w odniesieniu do wyborów parlamentarnych oznaczał, że uformowanie większości w izbie niższej było wysoce prawdopodobne. Ustalono ponadto, że wybory do senatu również miały charakter powszechny za wyjątkiem kilku senatorów sprawujących swoje funkcje dożywotnio (np. byli nimi byli prezydenci włoskiej republiki). W ustawie zasadniczej znalazł się także szereg zapisów dotyczących „praw socjalnych” obywateli, zarówno w kontekście prawa do własności prywatnej, jak i tworzenia związków zawodowych. Zagwarantowano jednocześnie prawo wypowiedania się włoskich obywateli w odniesieniu do ważniejszych regulacji prawnych na drodze referendalnej. Na straży przestrzegania ustawy zasadniczej miał stać powołany do życia Trybunał Konstytucyjny, w którego skład wchodziłi sędziowie wyłączeni spod jurysdykcji rządowej i kontrolowani przez nadrzędny organ w postaci Najwyższej Rady Sądownictwa, współtworzonej przez sędziów i prawników. Należy nadmienić, że zarówno trybunał Konstytucyjny, jak i Najwyższa Rada Sądownictwa powstały

dopiero w II połowie lat 50-tych XX w., a więc przeszło dekadę po uchwaleniu konstytucji. Istotnym założeniem nowej konstytucji było zdecentralizowanie biurokracji, co niewątpliwie stanowiło reakcję na przeciwne w swoim założeniu doświadczenie autorytarnych, scentralizowanych rządów faszystowskich. Mimo licznych zapisów o gwarancji podstawowych swobód obywatelskich, jak np. wolność od rewizji domowych, prawo do poruszania się na terenie włoskiego państwa i poza jego granicami, swoboda w organizowaniu zgromadzeń publicznych itd., to jednak odebranie lub zawieszenie wspomnianych praw mogło nastąpić na drodze ustawy lub na wskutek wyroku właściwego sądu. Należy zauważyć, że w procesie tworzenia tekstu konstytucji, pomimo wielu nowatorskich, a nawet pionierskich na gruncie włoskim rozwiązań instytucjonalno-prawnych, nie odwołano szeregu zapisów tzw. kodeksu karnego Rocca z 1931 r. (więc z epoki funkcjonowania faszystowskiego ustroju), co powodowało, że zawarte w konstytucji gwarancje obywatelskich swobód i wolności stały w sprzeczności z nadal obowiązującym, niezmodyfikowanym prawem, chociażby w zakresie wspomnianego prawa karnego, wywodzącym się z czasów faszystowskiego państwa. Z powodu licznych nieścisłości w obowiązującym w powojennych Włoszech prawie realizowanie zapisów nowej konstytucji jako spójnej logicznie całości było nierealne. System polityczny Włoch w pierwszych latach po II wojnie światowej można określić za pomocą następującej triady: liberalna konstytucja, katolicki rząd i faszystowskie (w dużej mierze) prawodawstwo²⁶.

Mówiąc o kształtowaniu się systemu partyjnego Włoch pod rządami dominującej w kolejnych rządach Chrześcijańskiej Demokracji, nie sposób nie wspomnieć o stosunku państwa do Kościoła katolickiego. Artykuł 7 konstytucji brzmiał: *Państwo i Kościół katolicki są, każde w swojej sferze, niezależne i suwerenne. Ich stosunki regulują Pakty laterańskie (z 1929 r.). Modyfikacje Paktów, zaakceptowane przez obie strony, nie wymagają procedury poprawek konstytucyjnych*²⁷. Co znamienne, wspomniany zapis w ustawie zasadniczej odnośnie stosunku państwa do Kościoła, był możliwy dzięki poparciu partii komunistów z Togliattim na czele, którzy, wbrew swoim ideologicznym, bazującym na

²⁶ Zob. Szerzej M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 495-504; S. Colarizi, *Storia politica*, s. 34-39.

²⁷ biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2016/11/Wlochy_pol_010711.pdf (Konstytucja Republiki Włoskiej z dnia 22 grudnia 1947 r. – Costituzione della Repubblica Italiana, tłum. Z. Witkowski), (na dzień 25.08.2021 r.).

marksizmie założeniom, nie chcieli zadrażniać relacji ze stroną kościelną²⁸. Tym oto sposobem pozycja Kościoła katolickiego we włoskim prawodawstwie została zagwarantowana²⁹.

Jak wspomniano wyżej, jednym z ważniejszych założeń systemu politycznego Włoch po roku 1945 była decentralizacja władzy państwowej. Znamienny w tym względzie był regionalizm jako jedna z wiodących cech demokratycznej Republiki Włoch. Warto podkreślić, że czołowi politycy i prawnicy włoscy, współtworzący scenę polityczną w Italii w omawianym okresie, sami byli regionalistami (m. in. premier A. De Gasperi, prof. G. Ambrosini)³⁰. Można z dużą dozą pewności stwierdzić, że zważywszy na etniczną specyfikę usytuowanego na Półwyspie Apenińskim państwa, inne rozwiązania niż oparte na regionalizmie byłyby oderwane od rzeczywistości i nie możliwe do zrealizowania w praktyce. Fakt ten miał związek m. in. z negatywnym doświadczeniem faszystowskiego, bazującego na autorytarnej władzy wodza, centralizmu państwowego. Usankcjonowanie zasady regionalizmu nie było, przynajmniej w teoretycznym założeniu, przejawem „separatyizmu”, lecz tzw. „autonomii regionalnej”. W praktyce realizacja wspomnianej zasady oznaczała możliwość kultywowania przez lokalne elity poszczególnych regionów Włoch własnego języka, kultury, sprawować nadzór nad lokalną gospodarką i systemami opiekuńczymi. Konstytucyjna gwarancja decentralizacji republiki skutkowałą odejściem od instytucji zjednoczonych Włoch oraz od uznawanych za tradycyjne wartości. Wiązała się z ryzykiem społecznych podziałów oraz brakiem skuteczności w zakresie sprawowania władzy i przeprowadzania niezbędnych w epoce powojennej reform na szczeblu centralnym we włoskim państwie, a także wzrost roli oddolnych ruchów lokalnych, dbających w pierwszej kolejności o realizację, własnych, partykularnych interesów kosztem racji stanu i zachowaniu narodowej jedności.

Mówiąc bezpośrednio o nowej konstytucji włoskiej, to została ona uchwalona w latach 1946-1947, zaś weszła w życie z dniem 1 stycznia 1948 r. Prace nad nią zbiegły się w czasie z Traktatem pokojowym z Paryża z lutego 1947 r., na mocy którego Włochy musiały zapłacić wysoką cenę za swoje zaangażowanie w wojnie po stronie państw Osi. W konsekwencji ustaleń traktatowych Włochy zostały zmuszone zrzec się na rzecz Francji części alpejskich terytoriów, na

²⁸ 1 lipca 1949 r. z rekomendacji papieża Piusa XII Święte Oficjum oficjalnie potępiło ruch komunistyczny w dekrete, na mocy którego w ekskomunikę popadnie każdy, kto należy do partii komunistycznej lub z nią współpracuje.

²⁹ F. Malgeri, *L'Italia democristiana. Uomini e idee del cattolicesimo democratico nell'Italia repubblicana (1943-1993)*, Roma 2005, s. 43-59.

³⁰ M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 498-499.

rzecz Jugosławii – Dalmacji, Istrii i Fiume, na rzecz Grecji – wysp Dodekanezu. Jednocześnie należy dodać, że włoskie państwo zawiadywane przez Zgromadzenie Konstytucyjne stanęło przed ustanowionym przez ustalenia traktatowe faktem dokonany, jakim była konieczność zapłaty wojennych reparacji, głównie Grecji, a także Jugosławii i Związкови Sowieckiemu. Oprócz tego, Włochy zostały pozbawione swoich dotychczasowych kolonii: m. in. przekazano Etiopii Erytreę. Szereg wyżej wspomnianych postanowień paryskiego traktatu pokojowego z 1947 r. stanowił dla włoskich decydentów jasny sygnał, że antyfaszystowski sztandar to zbyt mało, by mówić o skutecznej odbudowie gospodarczej, politycznej i społecznej państwa³¹.

Z kolei odnosząc się do powstającego włoskiego systemu partyjnego po II wojnie światowej, należy wspomnieć, że funkcjonujący od 1946 r. sojusz pomiędzy chadekami a komunistami zdawał się coraz bardziej eskalować założeniowymi rozbieżnościami, jakie występowały między wspomnianymi ugrupowaniami. Komuniści zaczęli podnosić postulat konieczności ideowej i ogólnospołecznej rewolucji, czyniąc tym samym ukłon w stronę Sowieckiej Rosji. Głos w tej sprawie zabrał nawet sam Pius XII, zauważając w 1946 r. w słowach skierowanych do specjalnego wysłannika amerykańskiego prezydenta Trumana, że priorytetem dla papieża [...] *było i pozostało nadal zwalczanie komunizmu*³². Jasne stanowisko papieżstwa w odniesieniu do komunizmu, a tym samym do kwestii akceptacji faktu współrzędzenia jego reprezentantów politycznych ze środowiskiem chadeckim, bazującym, przynajmniej w teorii, na założeniach katolickiej nauki społecznej, nie mogło nie spotkać się z odpowiedzią ze strony premiera A. De Gasperiego. W obliczu braku politycznej stabilizacji, a także ryzyka, iż Południe kraju przekształci się w ośrodek prawicowego niezadowolenia, co znacznie utrudniałoby sprawowanie władzy i przeprowadzanie niezbędnych dla kraju reform, w maju 1947 r. de Gasperi zdecydował się na wykluczenie ze swojej koalicji zarówno komunistów, jak i socjalistów. Ci ostatni, nie rezygnując z sojuszu z komunistami ani też nie opowiadając się za główną partią rządzącą, zostali politycznie podzieleni, w efekcie czego w styczniu 1947 r. powstała Socjalistyczna Partia Robotników Włoskich (socjaldemokracji) pod wodzą G. Saragata³³.

³¹ Ibidem, s. 499; D. M. Smith, *Storia*, s. 572-585.

³² Ch. Myron Taylor do prezydenta H. Trumana i J. Byrnesa 3 czerwca 1946, za: E. Di Nolfo, *Vaticano e Stati Uniti 1939-52*, Milano 1978, s. 491.

³³ P. Pombeni, *Dal modello centrista all'apertura a sinistra 1948-1964*, [w:] *Storia dei partiti italiani*, s. 161-163; G. Galli, *I partiti europei*, s. 232-233; M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 501-503; S. Colarizi, *Storia politica*, s. 41-42.

W rezultacie pewnego rodzaju przetasowań partyjnych na włoskiej scenie politycznej w II połowie lat 40-tych XX w. nastąpił podział wśród antyfaszystowskich frakcji, tworząc następujące duopole: lewica przeciw prawicy, wschód przeciw zachodowi, komuniści przeciw chrześcijańskim demokratom. Mimo istnienia szeregu mniejszych prozachodnich partii, jak np. republikanów czy liberałów, to jednak chadecja zdawała się pozostawać jedyną liczącą się siłą polityczną, mającą szansę stawić tamę ekspansywnym zapędom komunistów. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że Chrześcijańska Demokracja mogła liczyć na wsparcie ze strony Stanów Zjednoczonych, jak i Kościoła katolickiego, którego antykomunistyczna ofensywa znalazła swoją realizację, zarówno w oficjalnych wypowiedziach papieżstwa oraz na szczeblu lokalnym. Wymowne w tym kontekście zdają się być słowa w wypowiedzianym przez papieża orędziu na Boże Narodzenie z 1947 r.: *Ten, kto udziela swego poparcia, swoje usługi i swoje talenty tym partiom i siłom, które przeczą Bogu, jest dezserterem i zdrajcą*³⁴. A jako tacy jawili się z racji swoich ideologicznych założeń programowych komuniści. Warto dodatkowo wspomnieć o roli Akcji Katolickiej i jej organizacyjnych możliwościach i potencjale jako ważnego sprzymierzeńca antykomunistycznej polityki prowadzonej przez chadeków. Szczególne znaczenie wspomnianej instytucji kościelnej zostało uwidocznione podczas kampanii przed wyborami parlamentarnymi z kwietnia 1948 r. Z inicjatywy przewodniczącego Akcji Katolickiej, L. Gedda, przy każdej parafii powstały tzw.: „komitety obywatelskie”, których zasadniczym zadaniem było mobilizowanie niezdecydowanych wyborczych i agitowanie na rzecz opcji politycznych, których program polityczny bazował na zasadach katolickiej nauki społecznej Kościoła. Zaangażowanie 1,8 mln działaczy Akcji podczas przedwyborczej kampanii niewątpliwie przyczyniło się do sukcesu Chrześcijańskiej Demokracji w wyborach z 1948 r.³⁵

Przeprowadzone w dniu 18 kwietnia 1948 r. wybory parlamentarne były poprzedzone emocjonalną kampanią, której zasadniczym przesłaniem było postawienie oporu przeciw „czerwonemu niebezpieczeństwu”. Powagę sytuacji potęgował fakt, że dwa miesiące wcześniej ofensywa komunistyczna przyniosła oczekiwane rezultaty w Czechosłowacji, gdzie zdołali oni przejąć władzę. Niosąc na swoich politycznych sztandarach hasło: „Uratować wolność” (hasło to symbolizowała tarcza ze słowem „Libertas”), Chrześcijańska Demokracja stała się w pewnym sensie ambasadorem zachodniej cywilizacji na Półwyspie

³⁴ R. Faenza, M. Fini, *Gli Americani in Italia*, Milano 1976, s. 273.

³⁵ Zob. Szerzej F. Malgeri, *L'Italia democristiana*, s. 43-58; M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 502.

Apenińskim. Trafne odczytanie społecznych nastrojów, czytelna dla obywateli przedwyborcza retoryka, wsparcie ze strony Amerykanów oraz Kościoła zaowocowały zwycięstwem chadecji w elekcji z 1948 r. Poparcie Chrześcijańskiej Demokracji wzrosło o przeszło 13% (w 1946 r. osiągnęli oni 35,2% głosów, zaś w 1948 – 48,4%). Jednocześnie widoczny był spadek popularności koalicji komunistów i socjalistów (pod nazwą Demokratycznego Frontu Ludowego), których wspólna lista osiągnęła wynik 31% głosów ważnych w stosunku do prawie 40% z roku 1946)³⁶. Uzyskując przeszło połowę mandatów w parlamencie, partia chadecka z A. De Gasperim na czele upozycjonowała się na włoskiej scenie politycznej jako partia masowa, reprezentująca poglądy przeciętnego obywatela³⁷.

Podsumowując pierwszy okres powojennej historii w kontekście kształtowania się systemu politycznego we Włoszech, warto zauważyć, że do kluczowych jego wydarzeń zaliczyć należy: transformację ustrojową państwa – od faszyzmu do antyfaszyzmu, od monarchii do republiki, wybory parlamentarne z 1946 i 1948 r. oraz uchwalenie nowej konstytucji, która weszła w życie w 1948 r. Znamienne dla tego okresu jest również stworzenie duopolu stronnictw politycznych: lewicowych (komunistycznych i socjalistycznych) oraz prawicowych, prozachodnich, otwartych na współpracę z Kościołem, oznaczających podział środowisk antyfaszystowskich. Wiodącą partią, wygrywającą kolejne wybory, była Chrześcijańska Demokracja, zakotwiczona w swoich programowych założeniach w katolickiej nauce społecznej Kościoła. Należy ponadto zwrócić uwagę, że chadecja budowała struktury administracyjne państwa na aparacie urzędniczym, wywodzącym się z poprzedniego ustroju, podobnie jak w odniesieniu do kadr policji, wymiaru sprawiedliwości i ogólnie rozumianym aparacie państwowym, generalnie rzecz ujmując dalekim od liberalnych ideałów. Dominacja chadecji jako największej partii włoskiej sceny politycznej, a także marginalizacja środowisk i stronnictw lewicowych skłaniała komunistów i socjalistów do utrwalania społecznego przekazu, zgodnie z którym rzymski establishment uchodził za bezprawny i „post-faszystowski”. Cechą charakterystyczną kolejnych gabinetów A. De Gasperiego była pewnego rodzaju zachowawczość w zakresie przeprowadzanych w państwie reform. Należy podkreślić, iż w znacznej części była ona spowodowana koniecznością budowania rządów koalicyjnych (z liberałami, republikanami i socjaldemokratami Saragata) oraz związanych z tym politycznych kompromisów. Nie

³⁶ M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 148-149.

³⁷ M. Follini, *Democrazia Cristiana. Il racconto di un partito*, Palermo 2019, s. 91-112.

ulega wątpliwości, że prawicowy rząd z chadekami na czele zachowywał dystans do ewentualnych prób poszerzenia politycznych wpływów w państwie ze strony Watykanu. Trzeba jednocześnie stwierdzić, że dążenia do marginalizacji komunistów w życiu politycznym odniosły jedynie połowiczny sukces: zostali oni wyeliminowani z rządu, nie zaś z politycznego systemu włoskiej republiki. Można zatem stwierdzić, że odbudowywane po wojennych doświadczeniach państwo obrało konserwatywny kierunek w sferze społecznej i ekonomicznej. W dalszej perspektywie podejmowane przez rząd A. De Gasperiego przedsięwzięcia polityczne, społeczne i gospodarcze utrwaliły we Włoszech stabilną demokrację parlamentarną³⁸.

Po omówieniu sytuacji związanej z kształtowaniem włoskiego systemu partyjnego w pierwszych latach po II wojnie światowej z uwzględnieniem bardziej istotnych czynników geopolitycznych, związanych ze wspomnianym procesem, należy przejść do charakterystyki najważniejszych przemian politycznych po 1948 r., więc po wejściu w życie nowej konstytucji Republiki. Jak wspomniano wyżej, ustawa zasadnicza nie dawała gwarancji sprawowania silnych rządów. Doświadczyli tego Chryścijańscy Demokraci, trwający u sterów władzy od grudnia 1945 r. Można stwierdzić, że nowy system władzy politycznej we Włoszech po 1945 r. odznaczał się natomiast swoim praktycznym wymiarem (tzw. „reżim polityki praktycznej”), co oznaczało, że bazował on na polityce nieustannych kompromisów, doraźnych umów i sojuszy, co nieuchronnie wiązało się z ryzykiem pojawienia się i pielęgnowania zależności korupcyjnych w państwie³⁹.

Na mocy proporcjonalnej ordynacji wyborczej parlament wybierany był w wielkich, wielomandatowych okręgach wyborczych, co powodowało, że w izbie deputowanych zasiadało zwykle co najmniej 10 partii. Mnogość ugrupowań parlamentarnych sprawiała, że żadna z sił politycznych nie była w stanie zdobyć wyraźnej przewagi nad pozostałymi, zatem formowanie rządowych koalicji było stałym elementem politycznego krajobrazu we Włoszech po II wojnie światowej. Wyjątkiem w tym względzie było spektakularne zwycięstwo Chrześcijańskiej Demokracji w 1948 r., o którym wspomniano wyżej. Warto dodać, że po roku 1953, gdy w dalszym ciągu współtworzyła ona kolejne rządy, jej elektorat wynosił ok. 40% ogółu wyborców⁴⁰. Mówiąc o strukturze elektro-

³⁸ Ibidem, s. 112-122; G. Di Capua, *Democrazia Cristiana*, s. 37-39; F. Malgeri, *L'Italia democristiana*, s. 59-75.

³⁹ M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 506-516.

⁴⁰ G. Galli, *I partiti europei*, s. 184-187.

ratów partii politycznych w latach 1953-1972, należy zaznaczyć, że w odniesieniu do koalicji komunistyczno-socjalistycznej osiągał on pułap w granicach 35-40%⁴¹, zaś w odniesieniu do nurtów prawicowych (liberałów, monarchistów i neofaszystów) mieścił się on w przedziale 12-15%⁴².

Należy podkreślić, że kolejne rządy we Włoszech po 1945 r. były oparte na koalicjach partyjnych, przy czym każdorazowo najwięcej mandatów przypadało Chrześcijańskiej Demokracji, dobierającej sobie koalicyjnych sojuszników. Można zauważyć, że we Włoszech budowano trzy podstawowe typy koalicji, w zależności od wchodzących w ich skład partii, a mianowicie: koalicje centrowe, tudzież centroprawicowe (Chrześcijańska Demokracja, republikanie, socjaldemokraci i (zwykle) liberałowie); koalicje centrolewicowe (w ich przypadku liberałów zastępowali socjaliści); rządy tzw. „jedności narodowej” (wspierane przez wszystkie partie antyfaszystowskie, z komunistami włącznie). Jeśli chodzi o układ chronologiczny sprawowania rządów przez poszczególne, wyżej wymienione typy koalicji większościowych, to w latach 1948-1962 stery rządów dzierżyły zwykle koalicje centrowe, w latach 1963-1972 – centrolewicowe, zaś w okresie późniejszym, więc po roku 1972 pojawiały się nieudane w konsekwencji próby tworzenia koalicji z udziałem komunistów⁴³. Warto zauważyć, że stworzony w końcu lat 40-tych XX w. duopol partyjny wśród środowisk antyfaszystowskich, o którym wspomniano wyżej, ulegał z biegiem lat „uelastycznieniu” na skutek konieczności budowania rządów większościowych z udziałem zarówno socjalistów, jak i komunistów. W pierwszej kolejności do koalicji większościowej wrócili socjaliści (przełom lat 50/60-tych XX w.), zaś w latach 70-tych – co prawda epizodycznie i na krótki czas – komuniści. Nie sposób jednak nie zauważyć tendencji, że frakcje lewicowe utrzymywały spore, stabilne poparcie w społeczeństwie, mimo podejmowanych przez prawicę prób ich zmarginalizowania czy definitywnego wyeliminowania z życia politycznego. W fakcie podtrzymywania wspomnianego trendu nieuniknione zdawał się być powrót w większym czy mniejszym zakresie lewicowych środowisk do partycypowania w sprawowaniu władzy we Włoszech. Dla Chrześcijańskiej Demokracji swoistego rodzaju „złem koniecznym” było szukanie poparcia wśród deputowanych rekomendowanych przez partie lewicowe, bo w przeciwnym wypadku nie zdołałaby ona zbudować parlamentarnej większości. Krytykowane przez niektórych politologów i badaczy najnowszej historii politycznej

⁴¹ Ibidem, s. 329-336.

⁴² Ibidem, s. 378-380.

⁴³ M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 507.

Włoch odejście chadeków od zapisanych w ich programie założeń zdaje się być w części wypadków bezzasadne, gdyż wypracowywane w ramach współtworzonych z lewicą koalicji kompromisy zdawały się być niezbędną ceną za utrzymanie władzy w państwie. Warto nadmienić, że mimo sprawowania władzy przez chadecję nieprzerwanie przez kilka powojennych dekad nigdy nie udało im się zdobyć w kolejnych parlamentarnych elekcjach samodzielnej większości.

Mówiąc o systemie partyjnym i jego ewolucji po II wojnie światowej we Włoszech, warto przytoczyć ogólną charakterystykę poszczególnych partii politycznych, partycypujących w sprawowaniu władzy. Do najbardziej znaczących w tym względzie należy zaliczyć: Chrześcijańską Demokrację (*Democrazia Cristiana*), Włoską Partię Komunistyczną (*Partito Comunista Italiano*), Włoską Partię Socjalistyczną (*Partito Socialista Italiano*), Włoską Partię Republikańską (*Partito Repubblicano Italiano*) oraz Włoską Partię Liberalną (*Partito Liberale Italiano*).

Jeżeli chodzi o wiodącą na włoskiej scenie politycznej w latach powojennych partię, Chrześcijańską Demokrację, to tworzenie przez nią struktur miało de facto charakter oddolny: działacze w dużej mierze wywodzili się z kościelnej organizacji, jaką była Akcja Katolicka, a także z dawnej Włoskiej Partii Ludowej. Znamienne jest, iż mimo programowych zbieżności z oficjalną nauką społeczną Kościoła katolickiego, już po pierwszych wygranych wyborach przywódca chadeków, A. De Gasperi, stał na straży niezależności partii, której przewodził, od wpływów kościelnych hierarchów. Masowy charakter chadecji sprawiał, że odznaczała się ona heterogenicznością jej elektoratu, a także ryzykiem występowania różnego rodzaju patologii (głównie korupcji) w obrębie jej struktur. Mówiąc o strukturze elektoratu Chrześcijańskiej Demokracji, to należy podkreślić, że w dużej mierze stanowiły go osoby deklarujące się jako religijne. Konfesyjna przynależność wyborców chadecji nie przesądzała jednak o „wyznaniowym” charakterze partii. Warto w tym kontekście dodać, że dzięki swojemu antykomunistycznemu nastawieniu w kwestii programowych założeń, skupiała ona również osoby nie wyznające religii katolickiej. Zasadniczym adresatem politycznych przedsięwzięć chadecji byli Ci obywatele Włoch, którzy stanowili trzon jej elektoratu, a więc kobiety (60% wyborców omawianej partii), osoby starsze, drobni posiadacze ziemscy oraz mieszkańcy wsi i małych miasteczek, głównie z terytorium Włoch Północnych. Wśród założeń programowych chadecji należy wymienić przede wszystkim: antykomunizm, pielęgnowanie wartości powszechnie uznawanych za tradycyjne, takich jak religia i instytucja rodziny jako podstawowej komórki społecznej, uznawanie rolnictwa i chłopskiej

własności ziemi za jeden z podstawowych filarów życia gospodarczego kraju, wsparcie dla lokalnej przedsiębiorczości, a także troska o podstawową opiekę społeczną, szczególnie dla uboższych warstw włoskiego społeczeństwa. Należy dodać, że Chrześcijańska Demokracja deklarowała się jako partia ponadklasowa, co potwierdzało jej masowy, powszechny charakter. Nie bez potwierdzenia w faktach jest stawiany chadecji zarzut o jej populistyczną retorykę i podejmowane w jej konsekwencji polityczne i gospodarcze przedsięwzięcia. Z racji posiadania rozbudowanych struktur organizacyjnych, omawiana partia narażona była na przenikanie do nich ludzi koniunkturalnych, odległych ideologicznie od jej programowych założeń. Była to swoistego rodzaju cena za otwarcie się partii na szerokie grupy elektoratu. Warto dodać, że w 1948 r. liczyła ona ponad 1 mln członków, w 1963 r. – 1,6 mln, zaś w 1973 r. – prawie 2 mln⁴⁴.

Sporą popularnością wśród włoskiego społeczeństwa cieszyła się Włoska Partia Komunistyczna, która przeszła do historii jako znaczący gracz w kontekście działalności w ramach prężnie działającego podczas II wojny światowej ruchu oporu. Na szczególnie wysokie poparcie mogła ona liczyć głównie na terenie Włoch Środkowych. Niewątpliwym atutem komunistów jako partii politycznej były: organizacja jej struktur oraz zdyscyplinowanie członków. Wyraźny akcent kładła ona na działalność lokalną, szczególnie w zakładach pracy, samorządach. Wydawała także liczne publikacje prasowe, głównie na łamach lokalnych tygodników, chcąc dotrzeć do jak najszerszej grupy potencjalnych wyborców. Nadrzędnym hasłem programowym komunistów było promowanie „włoskiej drogi do socjalizmu”, wiodącej finalnie do komunistycznej hegemonii na terenie całego kraju. Warto podkreślić, że dążenie do zaprowadzenia w Italii komunistycznego porządku państwowego miało charakter ewolucyjny, bez odwoływania się, poza nielicznymi wyjątkami, do charakterystycznych dla ruchów komunistycznych, haseł rewolucyjnych, związanych zwykle z przelewem krwi. Bazując programowo na marksizmie, ideologicznie stanowiła alternatywę do społecznego i moralnego nauczania Kościoła katolickiego. Po skonfliktowaniu się z dominującą na włoskiej scenie politycznej chadecją w II połowie lat 40-tych XX w., do odgrywania poważniejszej roli w usytuowanym na

⁴⁴ Zob. szerzej G. Galli, *I partiti europei*, s. 177-187; F. Malgeri, *L'Italia democristiana*, s. 13-99; P. Pombeni, *Dal modello centrista*, s. 161-191; M. Follini, *Democrazia Cristiana*, s. 38-53; F. Squillace, *Democrazia Cristiana da Murri a Martinazzoli. Nell'idealismo del PPI di Sturzo, nel pragmatismo di De Gasperi e nella "terza fase" di Moro*, Roma 2017, s. 25-26; V. Capperucci, *Il partito dei cattolici. Dall'Italia degasperiana alle correnti democristiane*, Soveria Mannelli 2010, s. 305-337; G. Di Capua, *Democrazia Cristiana*, s. 13-42.

Półwyspie Apenińskim państwie wróciła w latach 70-tych, kiedy to współtworzyła rządy. Liczebność członków wspomnianej partii przez kilka powojennych dekad nie spadała poniżej 1 mln⁴⁵.

Znaczną popularnością we włoskim społeczeństwie cieszyła się również Włoska Partia Socjalistyczna. W odróżnieniu do frakcji komunistów socjaliści pozbawieni byli skutecznej, spójnej wewnętrznie organizacji swoich struktur oraz wyrazistego przywództwa. Przejawem pogłębiających się w jej obrębie podziałów było powstanie Partii Socjalistycznej, co nastąpiło już w 1947 r. Współtworzyła rząd włoski w 1963 r., zapewniając swojemu przewodniczącemu, P. Nenniemu stanowisko wicepremiera⁴⁶.

Mówiąc o Włoskiej Partii Republikańskiej, założonej w 1895 r. na kongresie w Bolonii, należy wspomnieć, iż współrządziła ona w latach 1947-1953, a następnie po roku 1981⁴⁷. Jej wieloletnim przywódcą był Randolfo Pacciardi (1899-1991), który w latach 1948-1953 był włoskim ministrem obrony⁴⁸.

Reaktywowana po upadku faszyzmu Włoska Partia Liberalna, zarejestrowana formalnie w 1944 r., z przerwami współtworzyła rządy we Włoszech do II połowy lat 50-tych XX w.⁴⁹ Należy podkreślić, że liczba jej członków zasiadających we włoskim parlamencie nie była zbyt pokaźna (w wyborach osiągała wynik oscylujący w granicach 3,5-7%). Jej przewodniczącym w latach 1944-1947 był filozof, Benedetto Croce (1866-1952), jeden z czołowych przedstawicieli włoskiego idealizmu XX w. W swoim programie politycy wspomnianej partii nawiązywali do idei liberalnych epoki przedfaszystowskiej, zaś w skład jej elektoratu wchodziłi reprezentanci takich grup społecznych, jak: drobni przedsiębiorcy i pracownicy przemysłu, rolnicy czy artyści. Jednym z naczelných postulatów Włoskiej partii Liberalnej było prowadzenie ogólnospołecznych konsultacji programowych, jednak wspomniane założenie nie zostało zrealizowane w wystarczającym stopniu, w dużej mierze za sprawą wadliwości struktur organizacyjnych partii i problemów natury komunikacyjnej z włoskim społeczeństwem⁵⁰.

⁴⁵ M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 509-510; G. Galli, *I partiti europei*, s. 325-336; M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 135-136.

⁴⁶ M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 137-138; G. Galli, *I partiti europei*, s. 226-236; M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 510.

⁴⁷ M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 140-141.

⁴⁸ Ibidem, s. 141.

⁴⁹ G. Galli, *I partiti europei*, s. 112-121; M. Clark, *Włochy współczesne*, s. 511; M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 138-139.

⁵⁰ G. Galli, *I partiti europei*, s. 118-119; M. Cau, *Dalla Resistenza*, s. 138-139.

Podsumowując ogólną charakterystykę poszczególnych, bardziej znaczących partii politycznych we Włoszech, odgrywających mniejszą lub większą rolę na włoskiej scenie politycznej po II wojnie światowej, należy zwrócić uwagę, iż poza poparciem w społeczeństwie mogły one liczyć na względnie masowy charakter akcesu do partyjnych struktur jej uczestników. Nie ulega wątpliwości, że było to pokłosie działalności partii faszystowskiej epoki Mussoliniego, kiedy to przynależność do partyjnych struktur była czymś stosunkowo powszechnym: konsekwencją wyznawania określonego światopoglądu było zapisanie się do partii. Podobny schemat, ale w odniesieniu do większej liczby funkcjonujących stronnictw po roku 1945, był powielany także w okresie Republiki Włoch.

W odbiorze ogólnospołecznym w omawianym okresie partie uchodziły za rozbudowane w zaawansowanym stopniu maszyny polityczne, dające potencjalnie wymierne korzyści swoim członkom, chociażby w postaci urzędniczych posad, świadczeń socjalnych itd. Poza wspomnianym wyżej „przyzwyczajeniem” do przynależności do partii z epoki faszystów z racji wyznawanych poglądów i identyfikacji z konkretnym stronnictwem politycznym, masowy akces Włochów do struktur poszczególnych partii wynikał właśnie z potencjalnych korzyści i profitów materialnych po ewentualnym zwycięstwie wyborczym i związanym z nim partycypowaniem w obsadzaniu państwowych i samorządowych stanowisk. Można zatem stwierdzić, iż partyjna przynależność dawała nie tylko korzyści ideologiczne, lecz także materialne. Należy jednocześnie dodać, że praktycznie wszystkie partie polityczne we Włoszech odznaczały się heterogenicznością, co wynikało z podziału na wiele frakcji w obrębie każdego z ugrupowań. Prowadząc działalność polityczną, szczególnie podczas wyborczych kampanii, działacze partyjni bardziej obawiali się konkurencji z innych frakcji w ramach własnego ugrupowania, niż ze strony aktywistów czy kandydatów innych partii. Należy w tym kontekście zauważyć, że nie tyle wielopartyjność we włoskim systemie partyjnym na przestrzeni kolejnych powojennych dekad, co bardziej ich frakcyjność stała się kluczową przyczyną braku stabilności kolejnych rządów usytuowanego na Półwyspie Apenińskim państwa (w latach 1945-1970 rządy we włoskiej republice tworzyło łącznie 28 gabinetów, kierowanych przez 12 premierów, przy czym średnia długość trwania poszczególnych rządów wynosiła 11 miesięcy). Warto w tym kontekście wspomnieć, że spora część rządów upadała nie jedynie za sprawą programowych rozbieżności, lecz także na skutek osobistych ambicji liderów poszczególnych, współtworzących kolejne koalicje parlamentarne, partii⁵¹.

⁵¹ M. Clark, *Współczesne Włochy*, s. 513.

Reasumując charakterystykę dynamiki systemu partyjnego we Włoszech po II wojnie światowej, należy zauważyć, że mimo braku stabilności złożonych niejednokrotnie z co najmniej kilku partii rządów koalicyjnych (częstotliwość upadków kolejnych gabinetów oraz zmian na stanowisku szefa rządu), paradoksalnie wspomniany system był w znacznej mierze przewidywalny. Ugrupowania formalnie będące częścią parlamentarnej opozycji bardzo często głosowały zgodnie z linią rządowej większości, zaś dominujące, współtworzące rząd partie z chadecją na czele na wskutek konieczności zawierania niejednokrotnie daleko idących kompromisów z mniejszymi partnerami w koalicjach rządowych pozbawiane były możliwości forsowania własnych projektów w parlamencie, czego potwierdzeniem może być fakt, iż wbrew woli głównej partii rządzącej, bazującej m. in. na filarach katolickiej nauki społecznej Kościoła Chrześcijańskiej Demokracji, zostały uchwalone ustawy legalizujące rozwody czy aborcję.

Po doświadczeniu monopartyjnego systemu władzy we Włoszech w epoce faszyzmu kształtowanie się włoskiej sceny politycznej i, mówiąc ogólniej, dynamika zmian we włoskim systemie partyjnym po II wojnie światowej, choć swoją genezę sięga lat okupacji, to jednak siłą rzeczy okazało się długofalowym procesem. Zwołanie Zgromadzenia Konstytucyjnego oraz uchwalenie nowej ustawy zasadniczej niewątpliwie pozwoliło ten proces porządkować, a także przyspieszać. Należy jednak podkreślić, że celem niniejszego opracowania nie jest kompleksowe oraz bardzo szczegółowe ujęcie omawianego zagadnienia, lecz wskazanie najważniejszych czynników, jakie miały wpływ na uformowanie się włoskiego systemu partyjnego po roku 1945 z zaprezentowaniem sytuacji geopolitycznej u schyłku największego w dziejach ludzkości zbrojnego konfliktu z lat 1939-1945. Niewątpliwie może ono stanowić impuls do pogłębienia tematyki, stanowiącej jego przedmiot, szczególnie z uwzględnieniem późniejszego chronologicznie przedziału czasowego, niż jedynie druga połowa lat 40-tych i początek lat 50-tych XX w.

Bibliografia

Capperucci V., *Il partito dei cattolici. Dall'Italia degasperiana alle correnti democristiane*, Soveria Mannelli 2010.

Cau M., *Dalla Resistenza alla stabilizzazione della repubblica 1943-1948*, [w:] *Storia dei partiti italiani dal 1848 a oggi*, ed. P. Pombeni, Bologna 2016.

Clark M., *Współczesne Włochy 1871-2006*, Warszawa 2009.

Colarizi S., *Storia politica della Repubblica 1943-2006*, Bari 2007.

Di Capua G., *Democrazia Cristiana. Il partito che fece l'Italia*, Venezia 2011.

- Di Nolfo E., *Vaticano e Stati Uniti 1939-52*, Milano 1978.
- Faenza R., Fini M., *Gli Americani in Italia*, Milano 1976.
- Follini M., *Democrazia Cristiana. Il racconto di un partito*, Palermo 2019.
- Foro P., *Włochy faszystowskie*, Kraków 2008.
- Galli G., *I partiti europei. Storia e prospettive dal 1649 a oggi*, Milano 2008.
- Ginsborg P., *Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi*, Torino 2006.
- Heywood A., *Politologia*, Warszawa 2006.
- Malgeri F., *L'Italia democristiana. Uomini e idee del cattolicesimo democratico nell'Italia repubblicana (1943-1993)*, Roma 2005.
- Pasquino G., *Nuovo corso di scienza politica*, Bologna 2010.
- Santarelli E., *Storia critica della Repubblica. L'Italia dal 1945 al 1994*, Milano 1997.
- Smith D. M., *Storia d'Italia dal 1861 al 1997*, Bari 2000.
- Squillace F., *Democrazia Cristiana da Murri a Martinazzoli. Nell'idealismo del PPI di Sturzo, nel pragmatismo di De Gasperi e nella "terza fase" di Moro*, Roma 2017.
- Śliwiński M., *Analiza porównawcza systemów politycznych*, Warszawa 2005.
- Woodward E. L., *British Foreign Policy in the Second World War*, London 1971.